

Filosofie a vědy

Ladislav Hejdánek

- ♦ referát, česky, vznik: 12. 10. 1962 ♦ poznámka: "referát mx-1. 12. 10. 1962 (Míla)" [pozn. aut.]
- ♦ paper, Czech, origin: 12. 10. 1962

Filosofie a vědy [1962]

Referát mx-1. 12. 10. 1962 (Míla)

Souvislost mezi filosofií na jedné straně a mezi přírodními i společenskými vědami je dána především historicky. Filosofie je starší než všechny vědy, které se z ní teprve v průběhu historického vývoje vyvinuly. Ovšemže existovaly ještě starší lidské zkušenosti a poznatky jak z oblasti přírody, tak z oblasti společenské; proto se první myslitelé často uchýlovali např. k technickým pochodům při vysvětlování přírodních jevů (míšení živlů u Empedokla apod.). Vědeckého charakteru však ony jednotlivé zkušenosti a poznatky nabyly teprve ve filosofickém zpracování, tedy prostřednictvím filosofie. Tak můžeme říci, že to byla právě filosofie, která pozdvihla dosud roztržštěné vědomosti na vědeckou úroveň, která ovšem v té době byla velmi nízká. Teprve v rámci filosofie se jednotlivé obory vědomostí začaly formovat v jednoduché zprvu soustavy, které se časem zdokonalovaly a současně osamostatňovaly a od filosofie opět odlučovaly. Byla to nejprve matematika, později různé přírodní vědy, ale v náběhu např. i psychologie a politika (u Aristotela). Vcelku však možno říci, že přírodní vědy se osamostatnily mnohem dříve než vědy společenské, z nichž některé jsou poměrně velmi mladé (ku př. sociologie, politická ekonomie apod.).

S postupným novým a novým odlučováním dalších vědních oborů z filosofie, které pokračovalo po mnoho staletí (víc než 2 tisíce let), vznikal dojem, že v kompetenci filosofie nezůstane vůbec nic, že filosofie je historicky překonanou disciplínou, jejíž obor se rozpadl na řadu přesně vymezených oborů jednotlivých věd. Tak např. Comte se domníval, že po překonání mythicko-náboženského období se v nové době lidstvo vymaňuje i z éry myšlení filosofického (metafysického) a vstupuje do věku pozitivních věd. Směr Comtem zahájený, pozitivismus, měl ještě v první polovině našeho století velký vliv (před válkou i u nás) a pronikl do myšlení četných vědců. V předrevolučním Rusku se rozšířilo pozitivistické učení Machovo a Avenariovo, s nímž ostře polemizuje Lenin v „Materialismu a empiriokriticismu“. Než se však zmíníme o stanovisku Leninovu, zastavme se u názorů Bedřicha Engelse.

Hlavní Engelsovy práce, týkající se této otázky, pocházejí z konce 70. a počátku 80. let minulého století. V té době neměla filosofie dobrý zvuk a byla v očích vědců povětšinou zdiskreditována. Její úroveň vcelku silně poklesla a pozoruhodnějších kvalit dosahovala pouze v německém idealismu, který se však po mnohých stránkách dostával s vědou do příkrého rozporu. Odtud lze pochopit také značnou nedůvěru Engelsovu vůči filosofii. Někdy užívá velice silných slov. „Až přírodověda a historická věda pojmu do sebe dialektiku, bude celý ten filosofický brak – mimo čisté učení o myšlení – zbytečný a zmizí v pozitivní vědě.“ (DP 179.) Filosofie je podle jeho názoru „vyhnána z přírody i dějin“ a zůstává jí pouze „říše čistého myšlení, pokud ještě vůbec zůstává: nauka o zákonech samého procesu myšlení, logika a dialektika“. (LF 58.) Zbytečná je také „jakákoli zvláštní věda o celkové souvislosti“, a proto není potřeba „žádné filosofie stojící nad ostatními vědami“. „Co potom ještě samostatně trvá z celé dosavadní filosofie, je nauka o myšlení a jeho zákonech – formální logika a dialektika. Všechno ostatní přechází do pozitivních věd.“ (AD 25.) Současně si je ovšem Engels vědom falešnosti pozitivistického vylučování filosofických problémů z oboru vědeckého zkoumání. „Ať si přírodovědci říkají, co chtějí, jsou v područí filosofie. Jde jen o to, zda chtějí být v područí špatné módní filosofie, nebo té formy theoretického myšlení, jež se opírá o znalost dějin myšlení a jejich vymožeností.“ (DP 179.) Engels však tomuto „theoretickému myšlení“ nechce říkat filosofie a nazývá je „prostým světovým názorem“ (AD 119). To je však jenom terminologická otázka; význam filosofie tu není popřen, ale naopak zdůrazněn, i když Engels nepoužívá toho termínu. Dokladem toho je další vývoj poměru marxistů k filosofii, jak jej můžeme sledovat u Lenina. Zvláště v „Materialismu a empiriokriticismu“ si dal Lenin velikou práci, aby dokázal, jak každý vědec nutně zaujímá ve své vědě určité filosofické stanovisko, takže je možno jej filosoficky označit za materialistu, idealistu

nebo agnostika (což je pouze odrůda idealismu). Tzv. čistě pozitivní věda neexistuje; každá věda je filosofickým bojištěm, místem, kde spolu zápolí různé filosofie. Proto ještě nedlouho před svou smrtí Lenin shrnuje: „bez solidních filosofických základů nemůže žádná přírodní věda, žádný materialismus obstát v boji proti náporu buržoasních idejí a proti obnově buržoasního nazírání na svět.“ „Bez toho budou významní přírodovědci stejně často jako dosud bezmocní ve svých filosofických závěrech a zobecněních. Neboť přírodní vědy dělají tak rychle pokroky..., že se přírodověda naprosto nemůže obejít bez filosofických závěrů.“ (Sebr. spisy česky sv. 33, str. 230n.) Ukazuje se tedy, že věda musí mít důkladné filosofické základy a že se neobejde ani bez filosofických závěrů.

Filosofie tedy zdaleka neztratila své oprávnění, ale má pevné místo v soustavě věd. Správný vztah mezi vědeckou filosofií a mezi ostatními vědami je vztahem spolupráce; filosofie bez respektování výsledků vědeckého bádání propadá dogmatismu, stává se sterilní a je dokonce překážkou dalšího vědeckého rozvoje, právě tak jako filosoficky desorientovaná věda ztratí kontrolu nad svými metodami i nad výsledky výzkumu. Uvedme příklady. Falešná intervence se strany filosofie při zkoumání čistě vědeckých problémů dědičnosti způsobila, že celý jeden biologický obor, totiž genetika, řadu let v Sovětském svazu, u nás i jinde v lidových demokraciích stagnoval a politováníhodně se opozdil proti světovému vývoji. Podobný důsledek měla nesprávná aplikace filosofických a politických hledisek v posuzování nově vzniklé vědy, kybernetiky, která byla třeba v Judinově Filosofickém slovníku prohlašována za buržoasní pavědu. Filosofie si také často osobovala právo rozhodovat o otázkách, které nejsou zcela nebo vůbec v její kompetenci. Tak např. teprve poměrně nedávno začal u nás akademik Kolman obhajovat názor, že náš Vesmír je prostorově konečný, jako naprosto slučitelný s dialektickým materialismem. Kopecký a Rajchl (Fil. čas. 1962, č. 1, str. 68n.) zevrubně ukázali na neujasněnost a nevěcnost dosavadního filosofického přístupu k této otázce. Filosoficky platí podle nich, že hmota je všude. Otázka konečnosti či nekonečnosti tohoto „všude“ není však v kompetenci filosofie a musí počkat na řešení odborně vědecké. – Podobně však na druhé straně je možno ukázat neblahé důsledky vědecké a filosofičnosti resp. filosofického primitivismu odborných vědců. Tak např. v moderní fyzice, která pátrá po něčem ještě elementárnějším než tzv. elementární částice, tj. po jakési „prahmotě“ či „pralátce“. Perspektiva tohoto zkoumání (o němž se můžeme dočíst ve výborné knížce Vladimíra Kelera „Na prahu neznáma“, která před týdnem vyšla) je filosoficky neinformovaná, a je pozoruhodné, že i sověští vědci ji sdílejí a že ani sám Keler nepovažuje za nutné konfrontovat toto úsilí s filosofickým rozpoznáním, že „hmota jako taková je ryzí výtvar myšlení a abstrakce“ a „není tedy nic smyslově existujícího“ (DP 216–17, Engels z roku 1885, zatímco táž Engels v r. 1873 mluví o existující „čisté hmotě jako takové“, tamtéž 207). A to nehledě k prastarým už potížím řecké filosofie s „pralátkou“. Po éře filosofických intervencí ve vědě to vypadá na druhý extrém, kdy je filosofie ignorována. O pozitivistickém ignorování filosofie pak jsme se už zmínili. Mohli bychom uvést také nekritické generalisování zásady „causa aequat effectum“ (příčina se rovná následku) nebo filosoficky i vědecky pochybené universální pojmání platnosti 2. věty termodynamické a jiné pod.

Můžeme uzavřít. Filosofie není žádnou předvědeckou disciplínou, která byla historicky překonána, ale má své pevné místo mezi vědami. Je vázána vzájemnou spoluprací s ostatními vědami, ale má svůj svérázný přístup a své vlastní metody, odlišné od metod ostatních věd. Vědy se neobejdou bez filosofického přístupu zvláště tam, kde se staví problém anebo kde je třeba provést kontrolu pojmového a myšlenkového aparátu, kterého věda používá. Spolupráce s filosofií je však pro vědu zejména nutná tam, kde jsou shrnovány četné poznatky v jednotnou teorii a kde jsou prováděny na základě dosavadních vědomostí obecné závěry, překračující rozsah pevně zjištěných fakt a ukazujících perspektivy dalšího bádání. Právě tak, jako filosofie nemůže pracovat bez ohledu na vědecké výzkumy, nemůže na druhé straně věda udržet svou vědeckou úroveň bez základní pomoci se strany filosofie.

Citace: DP – Dialektika přírody

AD – Anti Dühring

LF – Ludvík Feuerbach